

“SÛR-I HÜMAYUN” DEFTERİNE GÖRE 19. YÜZYIL SARAY DÜĞÜNLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of the 19th Century Palace Feasts Based on “Sûr-ı Hümayun” Notebook

Gönderim Tarihi: 19.09.2017

Kabul Tarihi: 30.10.2017

Serap SUNAY*

ÖZ: Devrinde ve sonrasında merak edilen, cezbedici konulardan birisi olan saray merasimleri, Osmanlı Devleti teşrifat ve teşkilat tarihi açısından mühim bir yere sahiptir. Zira bu şenliklerin her yönüyle ortaya konması, devrinin sosyal yaşamı, maliyesi, kültürü, teşrifat kuralları, folklor tarihi ve yaşanan değişimler hakkında çok değerli bilgiler sunar. Bu noktadan hareketle makalede, söz konusu hususları aydınlatmada birinci elden kaynak olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 19. yüzyılın görkemli saray düğünlerini havi *Sadaret* 366 numaralı “*Defter-i Sûr-ı Hümayun 1251-1308*” başlıklı defter incelendi. Bugüne dek tamamı neşredilmeyen mensûr sûrnâmedeki merasimleri birebir aktarmak çalışmanın sınırlarını dışında kaldığından, defterde yer alan merasimlere kısaca değinilerek, onlara dair genel manada bir tanıtım yapıldı. Böylece buradaki evlenme ve sünnet düğünleri muhtevası ile yazım tekniği, birbirleriyle ve dönemine göre kıyaslamalı bir şekilde ele alınarak, aradaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konuldu.

Anahtar Kelimeler: Sûrnâme, Sûr-ı Hümayun, 19. Yüzyıl.

ABSTRACT: Palace feasts, which have been an attractive subject of its period and after, occupy an important place in terms of Ottoman Government’s protocol and organisation history. Because the presentation of these feasts with all their respects provides invaluable information about the social life, finance, culture, protocol rules, folkloric history and ongoing changes of the period. Thereof, in this article a notebook from the Prime Ministry Ottoman Archive, which contains magnificent palace feasts of the 19th century and named as “*Defter-i Sûr-ı Hümayun 1251-1308*” with *Sadaret* number 366 was investigated owing to it is a first-hand source to brighten the point mentioned above. Because the exact transfer of the feasts in this prose and partially published feasts notebook is out of the borders of the study, the feasts included in the notebook were briefly touched and a general presentation

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü, serapsunay@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0332-5439

about them was done. Thence, contents and writing techniques of these wedding feasts and circumcision feasts evaluated by comparing with each other and the period, and the similarities and the difference were presented.

Keywords: Sûrnâme, Sûr-ı Hümayun, 19th Century.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti saray ve toplumsal tarihinin önemli parçalarından birisi de merasim geleneğidir. Resmî olarak devlet görevlilerinin katılımıyla gerçekleştirilen bu merasimler, Osmanlı Devleti'nin teşkilatı ve yapısı, iktidar-hükümlerlik anlayışı ve kültürel kimliği ile doğrudan ilgilidir (Ertuğ, 1999: 133). Bunlardan sûr-ı hümayun, padişahların erkek çocuklarının sünnet; kızlarının ve kız kardeşleri ile yeğenlerinin evlilik düğünleri için kullanılan genel bir tabirdir (And, 1994: 71; Arslan 1999: 169; Alikılıç, 2002: 884; Pakalın, 2004: 278). Sünnet düğünleri için yapılanlara sûr-ı hitân, evlendirme düğünü için yapılanlara ise sûr-ı cihâz denilir (And, 1994: 71; And, 2000: 29-37)¹. Sûrnâme ise bahsi geçen düğün törenlerini manzûm, mensûr ya da manzûm-mensûr karışık bir şekilde anlatan eserlerin genel adıdır. Sûrnâmelerin bilinen ilk örnekleri Âlî Mustafa Efendi ve İntizâmî'nin Sultan III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in 1582 tarihinde gerçekleşen sünnet düğününü aktardıkları eserlerdir. 1858 tarihinde Sultan Abdülmecid'in kızları Cemile ve Münire Sultanların düğünlerini aktaran, Nâfi'nin kaleme aldığı *Sûrnâme-i Selâtin: Peyâm-ı Sûr* ise Osmanlı düğün ve şenlikleri için yazılan sûrnâmelerin son örneği kabul edilir (Aynur, 2009: 565, 567)².

Osmanlı Devleti'nde evlenme, sünnet töreni olmanın yanı sıra içte ve dışta devletin prestiji olarak görülen ve adeta bir gövde gösterisi şeklinde gerçekleştirilen sûr-ı hümayunlar, başından sonuna değin kusursuz bir şekilde planlanırdı. Bunlar için hiçbir masraftan kaçınılmaz, çok önceden hazırlıklara başlanırdı. Her şeyin noksansız olması için ilgililere gerekli talimatlar gider ve bunların harfiyen uygulanması hususu üzerinde önemle durulurdu. Bu sayede, Osmanlı düğünleri hazırlıkların başlamasından, törenin sona ermesine değin mükemmel bir şekilde işlerdi. Bilhassa padişahların kızları ya da kardeşlerinin düğünleri ile oğullarının sûr-ı hitânlarını; sadece Osmanlı toplumu merakla ve heyecanla beklemez, yabancı ülke elçileri ile seyyahlar da aynı duygularla takip ederlerdi. Bu bakımdan söz konusu törenlerin kaydedildiği 19. yüzyıl sa-

¹ Bunların dışında, sûr-ı hümayun bir zaferin kazanılması, sultanın cülusu ya da cülus yıldönümü, bed-i besmele, velâdet-i hümayun için de düzenlenirdi (And, 2000: 28-45). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan çeşitli merasimler hakkında bkz. Karateke, 2017.

² Nâfi Sûrnâmesi, Mehmet Arslan tarafından neşredilmiştir (Arslan, 2011). Ayrıca Cemile ve Münire Sultanların düğünlerinden izlenimler için bkz. Saz, 2000: 179-201.

ray düğünleri hakkında ayrıntılı ve son derece mühim bilgiler sunan mensûr sûrnâme, sadece düğün törenlerini aktarması bakımından değil; devrin me-rasimlerinin nasıl yapıldığı, masrafları, devlet ricâli, onlara verilen nişan ve atiyeler, şenlikler ile gösteriler, ziyafetler, hatta bunlarda içilen şerbet, kahve, sigaraya kadar en ufak detayı dahi sunmasıyla Osmanlı teşrifat ve mali tarihi bakımından son derece mühim bir kaynaktır. İlâveten, İstanbul'daki tekkeler ve şeyhleri, belli başlı camiler ve imamaları, hocalar, patrikler, hahambaşı ve devrin yabancı elçilerini toplu listelerle kaydetmesi bakımından da bir baş-ka değere sahiptir (BOA, A.}. d., nr. 366). Bu bilgiler sayesinde devrin siyasi, sosyo-kültürel ve hiyerarşik yapılanması hakkında da fikir sahibi olunur. Bu bakımlardan sûr-ı hümayunların incelenmesi o dönemin sosyal yaşamı, kül-türü, sanat ve teknolojisi (And, 1994: 72) ile teşrifat kaideleri ve folklor tarihi (Uluçay, 1992: 93) için son derece önem arz eder.

Bu makaleye konu olan defterde, hem padişahların kızları ile kız kardeşleri-nin düğünlerine hem de şehzadelerinin sünnetlerine yer verilmiştir. Yukarıda bahsedilen faydalarının yanı sıra kaynaklarda bir arada bulmanın çok güç ol-duğu sûr-ı hümayunların, 19. yüzyılı kapsayacak şekilde topluca kaydedilme-si defterin kıymetini bir kat daha arttırır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu yüzyılda gerçekleştirilen düğünlerin hepsi defterde mevcut değildir. Sultan Abdülmecid dönemi ele alındığında, müstakil sûrnâmeleri olan 1847 tarih-inde Sultan Abdülmecid'in oğulları Şehzade Mehmed Murad ile Abdülhamid'in sünnet düğünü³, 1858 tarihinde Sultan Abdülmecid'in kızları Cemile Sultan'ın Mahmud Celâleddin Paşa ile Münire Sultan'ın Mısır Valisi Abbas Paşa'nın oğlu İlhami Paşa ile evlenmeleri bunlara örnek olarak sayılabilir (Aynur, 2009: 566-567). Bunların dışında Şubat 1854 tarihinde nişanları Cemile ve Münire Sultanlarla birlikte yapılan, fakat düğünü Temmuz 1857'de cereyan eden Refia Sultan'ın, Mahmud Edhem Paşa ile evlenmesine (Akyıldız, 2015: 66-80; Saz 2000; 170-178) de değinilmemiştir. Defterin dikkat çekici özelliklerinden birisi de tarihlendirmesiyle ilgilidir. Zira kapakta defterin başlangıç ve bitiş tarihleri hicri "1251-1308" şeklinde verilmiştir. II. Mahmud'un (1808-1839) saltanatının son yılları ile Abdülmecid (1839-1861) ve II. Abdülhamid (1876-1909) devri sa-ray düğünlerini aktaran defter, 28 Şubat 1836/11 Zilkade 1251 tarihiyle başlasa da son merasim, 17 Mart 1898/24 Şevval 1315 tarihidir (BOA, A.}. d., nr. 366).

³ Adı geçen şehzadelerin sünnet düğününü anlatan Sûrnâme-i Tahsîn, Arslan tarafından neşredilmiştir (Arslan, 2011).

2. SÛRNÂME-İ HÜMAYUN'DA YER ALAN MERASİMLER

2.1. Sultan II. Mahmud Devri

Osmanlı Devleti tarihinde geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi⁴, 19. yüzyılda da sûr-ı hümayunlar tertip edildi. Bunlardan birisi 1834 tarihinde gerçekleştirilen Sultan II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan ile Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa'nın düğünüdür (Aynur, 1995)⁵. Diğeri ise incelediğimiz sûrnâmenin ilk merasimi olan 1836 tarihli Mihrimah Sultan ile Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı Ferik Mehmed Said Paşa'nın⁶ düğünü ve Şehzade Abdülmecid ile Şehzade Abdülaziz'in sûr-ı hitânlarıdır (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 1b-8a; 9a-12a; 51b-60a). Sultanın düğünü ile şehzadelerin sünnetlerini kaleme alan başka sûrnâmeler de mevcuttur. Bunlar Lebib Sûrnâmesi, Hızır Sûrnâmesi ve Sadberk Hanım Müzesi'nde müellifi bilinmeyen sûrnâmedir (Arslan, 1999: 174; Baycar, 2006: 11-19; Işık, 2016: 30-32). İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi, 6097 numarada bulunan Lebib Sûrnâmesi, Mehmed Arslan ve Yüksel Aktaş Baycar tarafından neşredilmiştir (Baycar, 2006; Arslan, 2011). Mehmet Işık yukarıda zikredilen üç sûrnâmeyi kullanarak daha ziyade işin siyaset ve şenlik boyutunu ele alan bir çalışma yapmıştır (Işık, 2016). İlk iki çalışmada *Defter-i Sûr-ı Hümayun*'dan yararlanılmamıştır. Sonuncusu ise defteri görmüş fakat sadece Lebib Sûrnâmesi ile ilgili kısmı zikretmiş, şehzadelerin sünnetlerinin anlatıldığı diğer kısımdan bahsetmemiştir.

Mihrimah Sultan'ın doğum tarihiyle⁷ başlayan *Defter-i Sûr-ı Hümayun*'da, damadın seçimi ve damada tebliği, evlenmelerine dair çıkarılan hatt-ı hümayun, nikâha katılacaklar ile damadın ve gelinin vekilleri ile şahitleri, verilen atiy-

⁴ Son derece ihtiyacı yapılan bu törenlerden bazı örnekler için bkz. Uluçay, 1958: 139-148; Gökyay, 1986: 21-55; Uluçay, 1992: 98-108; Arslan, 2011. Ayrıca İstanbul'daki 1490-1870 yılları arasındaki önemli sûr-ı hümayunların bir listesi için bkz. And, 1994: 72.

⁵ Düğünü aktaran farklı sûrnâmeler hakkında bkz. Aynur, 1995. 17 Nisan 1811 tarihinde Aşubcan kadından dünyaya gelen Saliha Sultan, 5 Şubat 1843 tarihinde vefat etti. Sultan, babası II. Mahmud'un türbesinde medfundur (Uluçay, 1980: 129-130). Hüsrev Paşa'nın kölelerinden olan Halil Rıfat Paşa, Tophane müşirliği, dört defa kaptan-ı deryalık, iki kez seraskerlik, Trabzon, Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Bursa valilikleri ve çeşitli meclislerde görev almıştır. 3 Mart 1856 tarihinde vefat eden Paşa, Eyüb'te Bostan İskelesi'ndeki türbesinde medfundur (Mehmed Hafid, 1952: 69-70; Mehmed Süreyya 1996: 580-581).

⁶ Genç yaşta hastalanan Mihrimah Sultan, 1838'de vefat etti. Fatih'deki Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde medfundur (Uluçay, 1980: 130-131). İki kez seraskerlik, ticaret nazırlığı Aydın, Edirne, valilikleriyle mecâlis-i âliye üyeliğinde bulunan Mehmed Said Paşa, 1850'de ayrıldığı Şam valiliğinden sonra inzivaya çekilerek dervişane bir yaşam sürdü. 1871'de vefat eden Paşa, Üsküdar'da Nasuhi Tekkesi haziresinde medfundur (Mehmed Süreyya, 1996: 1456-1457).

⁷ Sultan'ın doğum tarihi ihtilaflıdır. Uluçay, 29 Haziran 1812/18 Cemaziyelahir 1227 (Uluçay, 1980: 130); Baycar, 10 Haziran 1812/29 Cemazeyilevvel 1227 tarihlerini vermektedir (Baycar, 2006: 21). Sûrnâmeye göre ise Sultan 4 Ekim 1814/19 Şevval 1229 Perşembe günü dünyaya gelmiştir (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 1b). Ancak bu tarih de Perşembe değil, Salı'ya denk gelmektedir. Arslan ise hicri tarihi 19 Şevval 1229 verse de miladisini 4 Nisan 1814 şeklinde hatalı vermiştir (Arslan, 2011: 14). Doğrusu 29 Cemazeyilevvel [12]27 Salı günüdür (BOA, HAT, nr. 986/41783) ki bu da 9 Haziran 1812 tarihine tekabül eder.

yeler, müneccim başının nikâh için belirlediği *vakt-i mes'ud* yani hayırlı vakit⁸, nişan alayı, taşradaki vüzerânın daveti, misafirleri ağırlamak için kurulan çadırlar, boğazın kandillerle süslenmesi, fişeklerin atılması, şenliklerde düzenlenecek eğlenceler, sefirler ve maslahatgüzarlara yapılan karşılama, mızıkaların çaldırılması, cihaz alayı, damadın nikâh günü nişan takımı ve hediyelerin listesi, aynı gün valide kadına takdim olunan bohçadakiler, damadın nişan yağlığına karşılık verdiği bohça, nikâhta bulunanlar ile damat tarafından çeşitli görevlilere verilen atıyyeler, kına gecesinde damadın geline gönderdiği hediyeler, zıfaf gecesi verilmesi adet olan atıyyeler, arûs yani gelin alayı gibi merasime dair her şey gün gün detaylarıyla verilmiştir. Sûrnâmede öne çıkan hususlardan birisi de atıyyelerin cinsi, miktarı, meblağı ve kimlere verildiği üzerinde yoğunlaşmasıdır (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 1b-8a). Ancak damadın nikâh günü geline gönderdiği nişan takımında yer alan değerli eşyalar ve mücevherler tek tek verilmişse de bunların kıymetleriyle ilgili bir malumat yoktur (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 5b). Bu durum, merasimin mali tablosunu tam olarak çıkarmaya mani olsa da bir hanedan düğününde sultana takdim edilen hediyeleri göstermesi bakımından önemlidir.

Mihrimah Sultan'ın düğününün hemen ardından Sultan II. Mahmud'un oğulları Şehzade Abdülmecid ve Şehzade Abdülaziz'in sünnet düğünleri yapıldı. Sünnet kıyafetlerinin hazırlanmasından, davetlilere, sünnet edilecek çocuklara verilecek atıyyenin miktarının kararlaştırılmasına, düğünün yapılacağı Sadabad'da gerekli yerlerin tamirine, şehzadelerle sünnet olacak vüzerâ oğullarının ya da yakınlarının isimleri ile hepsinin döşeklerinin hazırlanması ve süslemesine, Mihrimah Sultan'ın düğününde olduğu gibi misafirler için Sadabad'da da çadırların kurulmasına, kandille aydınlatılacak yerler ve atılacak fişeklere, şehzadelerin en hayırlı zamanda sünnetlerine, buna kimlerin nezaret edeceklerine ve uymaları gereken talimata, sünnetten sonra şehzadelerin ve diğer çocukların ziyaretine, verilecek nişan ve atıyyelere, sefirlerin ziyafete nerede katılacakları, törene iştirak eden Rum, Ermeni, Katolik Patrikleriyle Kudüs hahambaşılarının taltifine, Edirne, Bursa, Tekirdağ'dan gelen ulema, müderris ve meşâyihe; İstanbul ve bilâd-ı selâsedeki erkek ve kız mekteplerinden gelenler için de bir çadır kurulup, hocalara, kalfalara ve çocuklara atıyye verilmesine, sünnet düğününün bitiminde padişahın sadrazam, serasker, sûr-ı hümayun nazırı ve diğerlerine verdiği murassâ kutu, pırlantalı yüzük gibi değerli hediyelere kadar merasimin tüm incelikleri kaydedilmiştir. Ancak şehzadeler için tarih düşüren şairlere verilen atıyyenin miktarı kaydedilmişken, şiirlere yer verilmemiştir (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 9a-12a).

⁸ Cülus, velâdet-i hümayun, savaş ilanı, sefere çıkma, sadarete getirilme, gemilerin denize indirilmesi, gibi durumlarda da aynı uygulama mevcuttu (Uzunçarşılı, 1998: 369; Aydıöz, 2006: 231).

Defterde 51b-60a varakları arasında yine sûr-ı hitânı anlatan “*Saadetlü Lebib Efendi Hazretleri tarafından kaleme alınan sûrname suretidir*” başlığıyla bir başka mensûr metin daha bulunmaktadır (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 51b-60a). Böylece şimdiye kadar saray düğünlerinin kronolojik bir şekilde işlendiği defterde, bu kısımın şehzadelerin sünnet törenlerine geri dönülerek, söz konusu sıralama bozulmuştur. Bu sûrnâme, başka istinsah kaydına rastlanmadığı ifade edilen (Baycar, 2006: 11; Arslan, 2011: 14) Lebib Sûrnâmesi'nin bir kısmını teşkil eder. *Defter-i Sûr-ı Hümayun*'da ilk paragraftaki bazı farklılıklar dışında Lebib Sûrnâmesi'nin 100b varağundan sonuna kadar metnin içeriği aynıdır (Krş. BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 51b-60a; Arslan, 2011: 154-196). Fakat Lebib Sûrnâmesi'nin sonunda yer alan çiçeklerle süslü manzûmeler (Baycar, 2006: 11; Arslan, 2011: 14), burada özensiz ve mensûr bir şekilde verilmiştir. Dizeleri ayırmak içinse bazen siyah ya da kırmızı kalemle taksim [/] işareti kullanılırken, bazen buna ihtiyaç dahi duyulmamıştır (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 51b-60a). Söz konusu varaklarda ve Lebib Sûrnâmesi'nde yer alan manzûm kısımlar, defterde yer alan ilk sûr-ı hitânda mevcut değildir. Yani *Defter-i Sûr-ı Hümayun*'da yer alan, aynı sünnet düğününü konu edinmiş iki ayrı sûrnâmenin anlatımında ve detaylarında da farklılıklar mevcuttur. 9a-12a arasındaki varaklarda merasim harcamalarının bir kısmı kaydedilmişken⁹; Lebib Sûrnâmesi'nde gün gün aktarılan sûr-ı hitân'ın işleyişi ve teşrifatı daha ön plandadır. Sadece içerik değil, yazım tarzı da farklıdır. İlkinde başlıklarla liste şeklinde verilen bilgiler, Lebib Sûrnâmesi'nde nesir şeklinde verilmiştir. (Krş. BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 1b-8a; BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 51b-60a, Arslan, 2011: 53-196). Hem defterdeki iki ayrı nüshanın hem de diğer sûrnâme nüshaların karşılaştırılması çalışmanın sınırlarını aştığından, burada aradaki farklılıklara ve benzerliklere vurgu yapan birkaç misalle iktifa edilmiştir. Şüphesiz ki farklı tarzlarda kaleme alınan ve farklı bilgiler içeren bu metinlerin birlikte değerlendirilmesi, söz konusu merasimlerin tam anlamıyla ortaya konabilmesi, yani daha geniş bir resim elde etmeyi sağlayacaktır. Zira teşrifat ve teşkilat tarihi dışında işin sosyo-kültürel ve ekonomik cephesi açısından sünnet düğünlerini evlenme düğünlerinden ayıran önemli farklılardan birisi Osmanlı devlet geleneğinde sünnet törenleri hanedanın gözbebeği olan şehzadelere has olmanın yanı sıra onlarla birlikte sünnet edilen devlet ricâlinin çocukları ya da yakınları ile tebaadan binlerce çocuk ve aileyi de ilgilendirmekteydi. Bu şekilde halkın geniş katılımının sağlandığı sûr-ı hitânlar, görkemine ve yapılan şenliklerine ek olarak heyecanla beklenen aynı zamanda hem devletin tebaasına ve yabancı devletlere karşı kudretini ispatlaması için iyi bir fırsat hem de sosyal devlet anlayışının önemli bir tezahürüdür.

⁹ Buna göre Mihrimah Sultan'ın sûr-ı zifasında Dolmabağçe'de 198.175 kuruş; şehzadelerin sünnetinde Sadabad'da 242.349 kuruş –şehzadelerinki kalem kalem törenin hangi günü verildiği belirtilmiştir- ve diğerleri olmak üzere toplam 1.158.359 kuruş gibi yüklü bir meblağ sadece atıyyelere harcanmıştır (BOA, A.}. d., nr. 366, vr. 12a).

2.2. Sultan Abdülmecid Devri

Sultan Abdülmecid devrinin ilk, defterdeki ikinci evlenme düğünü ise yine Sultan II. Mahmud'un kızlarından Atiye Sultan'a¹⁰ aittir. Sultan II. Mahmud'un vefatıyla, kızları Atiyye ve Âdile Sultanların düğününü kardeşleri Sultan Abdülmecid yapmıştır. Tarafımızdan kaleme alınan bu düğünler hakkında ise bir öncekilerin aksine, farklı sûr-ı hümayunlara tesadüf edilmemiştir (Sunay, 2013: 119-150; Sunay, 2015: 39-58). Bu bakımdan Tanzimat sonrasında yapılan her iki Sultan düğünüyle alakalı en detaylı malumat incelenen defterden elde edilmiştir. 15a-19b varakları arasında yer alan sûr-ı hümayunda Atiyye Sultan, 8 Ocak 1840 tarihinde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Âzâsı Ahmed Fethi Paşa¹¹ ile nişanlandı ve 26 Haziran 1840 Perşembe günü nikâhlandı. 8 Ağustos 1840 tarihinde Dolmabahçe'de başlayan bu düğünün önemli kılan noktalardan birisi Tanzimat'ın ilk saray düğünü olmasıydı ki bu sebeple merak edilen iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, babası vefat eden sultanların düğünlerinin yeterince görkemli olup olmayacağı; diğeri ise Tanzimat'la birlikte gelen değişim rüzgârının saray düğünlerini nasıl ve ne kadar etkileyeceği idi. Bu açıdan değerlendirildiğinde yalnız bir sultan düğününü aktarmaktan daha fazlasını veren sûrnâme, her iki sorunun da yanıtını bulmayı sağlamıştır. Buna göre Atiyye Sultan'a kardeşi ihtişamlı bir düğün yapmış ve bazı ufak farklılıklar dışında, geleneksel sûr-ı hümayun kalıplarına uyulmuştur. Bununla birlikte, Atiyye Sultan'ın düğününü aktaran sûrnâmede, ondan sonra gelen Âdile Sultan'ınkinden farklı olarak, damadın ve hanedanın karşılıklı birbirlerine takdimi adet olan değerli eşya ve mücevherlerin listesi mevcut değildir. Damat paşa tarafından Atiyye Sultan'a sunulan hediyelerin listesinin kırmızı atlas bir kesede darüssaade ağasına sunulduğu ifade edilerek detay verilmemiştir (Sunay, 2013: 127 vd.)¹².

Defterde en tafsilatlı şekilde aktarılan 20b-49a¹³ varaklar arasındaki Mehmed Ali Paşa¹⁴ ile Âdile Sultan'ın düğünüdür. 26 Nisan 1845 Cumartesi günü nikâhları kıyılan ve 6 Haziran 1845 tarihinde başlayan Âdile Sultan'ın düğününün önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Zira 19. yüzyılın en görkemli düğünlerinden birisi olan bu merasim hakkında bazı kaynaklarda bilgi kısıntılarına rastlansa da bunlar, kuru ve birbirinin tekrarı niteliğindedir. Diğerlerinden

¹⁰ 2 Ocak 1824 tarihinde Pirüz-ı Felek Kadın Efendi'den dünyaya gelen Atiyye Sultan, 11 Ağustos 1850'de genç yaşta vefat etti. Babası Sultan II. Mahmud'un türbesinde medfundur (Uluçay, 1980: 134-135).

¹¹ Rodosizâde lakabıyla anılan ve uzun yıllar Tophane Müşirliği yapan Ahmed Fethi Paşa'nın mesleki serencamı hakkında kısa malumat için bkz. Mehmed Süreyya, 1996: 522-523; Kunalalp, 1999: 56.

¹² Damat Mehmed Ali Paşa'nın nikâh günü gönderdiği nişan takımı ve hediyelerin cinsini, miktarını ve değerini gösteren listenin Latin harflerine çevrilmiş metni için bkz. Sunay, 2015: 50.

¹³ Filiz Karaca, sehven Âdile Sultan'ın düğününün 20b-27b varakları arasında olduğunu belirtir. Krş. BOA, A.]. d., nr. 366, vr. 20b-49a; Karaca, 1997: 78n.

¹⁴ Paşa'nın hayatı ve mesleki kariyeri hakkında bkz. Sunay, 2015; Sunay, 2016: 216-218.

farklı olarak Üsküdar'da Haydarpaşa sahrasında yapılan düğünü anlatan sûr-nâmede: Evlilik ilanlarından, nikâhlarına, şahitlerine, davetli listesine, çadırlara ve ikramlara, verilen atıyyelere, damadın padişaha, valide sultana ve geline sunduğu hediyelerle, onların damada verdikleri karşılık hediyeleri, geline verilen mihre, kına gecesi, şenlikler ve yapılan eğlencelerden, katılan yabancı elçilere kadar daha sayılması güç pek çok detay mevcuttur (Sunay, 2015: 45-56).

Defter-i Sûr-ı Hümayun'da düğünlere dair bugünkü anlamıyla “popüler kültür” unsurları sayılabilecek ve diğer arşiv belgelerinde ulaşılamayacak detaylara da yer verilmiştir. Örneğin Mehmed Said Paşa'nın kurayla damat seçilmesi (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 1b; Arslan, 2011: 17, 63) ki bu istisnâî bir durumdur. Neden böyle bir yola başvurulduğunu ise Miss Pardoe'nun sultanla evlenmek isteyen yedi adayın olduğu ve onları gücendirmek istemeyen II. Mahmud'un böyle bir yönteme başvurduğu ifadelerinden anlamaktayız (Miss Pardoe, 2004: 155). Zira Osmanlı Devleti'nde damatlık müessesesi son derece mühim ve padişahın daha ziyade siyasi sâiklerle seçimini yaptığı bir husustur (Akyıldız, 2015: 66-70; Sunay, 2015: 39-42). Sultan düğünleri kadar onların kiminle evlendirildikleri yabancı ülkelerde de dikkatle takip edilmekteydi. Bu bakımdan saraya damat seçimi hem iç hem de dış politikanın önemli unsurlarından birisiydi. Örneğin muhafazakâr saray ve reformist kanat arasında kıyasıya siyasi çekişmenin yaşandığı bu dönemde, *The New York Times*, Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib ile Fatma Sultan'ın evleneceği haberini reformistlerin büyük zaferi olarak duyurmuştu¹⁵. Yine Sultan II. Abdülhamid'in, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) kızları Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanları, kendisine yakın kişilerle evlendirdiği haberi devrin Rus gazetesinde yer buldu¹⁶.

Yanı sıra tebaanın en önemli eğlence vasıtası olduğu için buralarda yapılan şenlikler hakkındaki detaylar da *popüler kültür* kabilindedir¹⁷. Pek çok konuda olduğu gibi sûr-ı hümayunda düzenlenecek eğlenceler de belli kaidelere bağlanmıştı. Buna göre, şenliklerde Müslüman ip canbazları, ardından Frenk canbazı ve orta oyunları gösterilerini yaparak, davetlilerin hoşça zaman geçirmelerini sağlardı. Hanendegân ve rakkâsânlar da sırasıyla yerlerini alırlardı. Keza saray düğünlerinin vazgeçilmez olan ateş işleri de tüm görkemiyle icra edilir, merasim boyunca her düğün için belirlenen güzergâhlar kandiller, mahyalar ve meşalelerle süslenir ve aydınlatılırdı. Ayrıca denizde sallar ve kayıklar üzerinde fişek ve türlü ateş gösterileri yapılırdı (BOA, Sadaret A.d 366). Muazzam aydınlatma gösterilerinin yapıldığı, halkın büyük bir coşkuyla ve hayranlıkla izlediği Mihrimah Sultan'ın düğününde; Saliha Sultan'ın sa-

¹⁵ Sunay, 2015: 80.

¹⁶ BOA, Y. PRK. TKM, nr. 14/47.

¹⁷ Şenliklerde sergilenen sanatlar ve oyunlar hakkında bkz. Abdülaziz Bey, 1995: 388-404. Şenliklerin işlevleri için bkz. And, 2000: 18-27.

hilsarayı ile Tophane’de ve Beşiktaş sarayının önündeki salları ve kayıklardan fişekler atılmış, sallara çeşitli tasvirler konularak, ufak gemiler, balık resimleri, küçük araba ve kaleler yaptırılmıştı (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 4a; Arslan, 2011: 48-50). Bunlara ilaveten, merasimlerde farklı gösteriler de yapılmıştır. Mesela Âdile Sultan’ın düğününde en çok konuşulan konulardan birisi İtalyan Komaski’nin uçurduğu balondur (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 48a; Sunay, 2015: 52-53). Sultan Abdülhamid’in oğulları Şehzade Abdülkadir, Ahmed ve Burhaneddin Efendilerin sûr-ı hitânlarında verilen ziyafette, sefirlerin iştiraki dolayısıyla ecnebi plaklarının çalındığı ve bir orkestranın bulunduğu bilgisi (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 65b-66a) de bunun gibi ince ayrıntılardır. Bununla birlikte, arşivlerdeki evraklar ile sûrnâmeler dışında devrin vakanüvisleri, yerli ve yabancı gazeteleri de düğünlerdeki diğer önemli detaylara ulaşmayı sağlar. Örneğin Komaski’nin uçurduğu balonla bir anda ortadan kaybolması ve konu hakkındaki spekülasyonlardan devrin gazeteleri sayesinde haberdar olmaktadır (Sunay, 2015: 53). Ayrıca merasimler, bunları hayretle ve hayranlıkla izleyen seyyahların eserlerinde de tasvir edilirdi. Bunlar arasında Mihrimah Sultan’ın düğününü aktaran Miss Pardoe ve Moltke ile sûrnamede derinlemesine bahsedilmeyen çeyiz alayı ile Atiyye Sultan’ın düğününü ihtişamını aktaran Ubicini ilk akla gelenlerdendir (Moltke, 1969: 52-54; Ubicini, 1977: 114-115; Miss Pardoe, 2004: 149-159, 250-281, 345-353). İşte bu noktada belirtmek gerekir ki söz konusu merasimleri her yönüyle ortaya koyabilmek ve bu gibi eksiklikleri giderebilmek için sûrnâmelerin yanı sıra arşiv belgeleri ile devrin gazeteleri ve literatür de mutlaka değerlendirilmelidir.

2.3. Sultan II. Abdülhamid Devri

19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştirilen bir başka evlenme düğünü ise 2 Nisan 1889/1 Şaban 1306 Salı günü başlayan Sultan Abdülhamid’in kızı Zekiye ve Sultan Abdülaziz’in kızları Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanlarıninkidir (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 62b-63b)¹⁸. Yarım asra yakın bir ara verilen defterde, Sultan Abdülaziz devrine ait bir sünnet ya da evlenme merasimi bulunmamaktadır (BOA, A.}.d, nr. 366). Ancak bu durum, o dönemde –Sultan II. Abdülhamid devrine nispetle sınırlı sayıda olsa da– herhangi bir saray düğünü yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin büyük Beyoğlu yangını yüzünden ertelenen ve 20 Haziran 1870 tarihinde Sultan Abdülaziz’in şehzadeleri Yusuf İzzeddin, Mahmud Celâleddin ve Süleyman Efendilerin sünnetleri yapılmış (Ak-yıldız, 2013: 519-520) fakat incelenen defterde değinilmemiştir. Ayrıca Sultan

¹⁸ Zekiye Sultan, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa’nın büyük oğlu Ali Nureddin Paşa ile evlenmiştir Saliha Sultan, Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Âlisi ikinci reisi İsmail Hakkı Paşa’nın oğlu ve Yaverlerinden Kolağası Ahmed Zülkiflî Beyefendi ile Nazime Sultan, Yaver-i Ekrem İbrahim Derviş Paşa’nın oğlu Binbaşı Halid Beyefendi ile Esmâ Sultan, Seryâveri Çerkez Mehmed Paşa ile evlendiler (Uru, 2010: 8-10; Örik, 2002: 39). Sultanların kısa biyografileri için bkz. Uluçay, 1980: 164-165, 178-179.

Abdülaziz, padişahlığı esnasında sadece üç hanımsultan evlendirmiştir. Bunlar Atiyye Sultan ile Fethi Paşa'nın kızları Seniye ve Feride Hanımsultanlar ile Âdile Sultan ile Mehmed Ali Paşa'nın kızları Hayriye Hanımsultandır. Sultan Abdülaziz, çeyizlerini hazırlattığı Behice, Seniha, Mediha ve Naile Sultanların düğünlerini ise gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, saltanatının ilk sultan düğünü olarak onları evlendirdi. Ardından yukarıda bahsedilen dört sultanın düğünlerini yaptı. "*Cülûs kızım*" dediği Naime Sultan'ı yalnız evlendirdi. Ondan sonra Sultan Murad'ın kızları Hatice ve Fehime Sultanlarla, Sultan Abdülaziz'in kızı Emine Sultan'ı; ardından da kendi kızı Naile Sultan'ı evlendirdi. Son olarak Sultan Murad'ın kızı Fatma Sultan ve Kemaleddin Efendi'nin kızı Münire Sultan'ın düğünlerini yapan Sultan II. Abdülhamid, on beş sultanı evlendirdi (Osmanoğlu, 2008: 69,73). Ancak Sultan II. Abdülhamid devrinde gerçekleştirilen bu saray düğünlerinden yukarıda adı geçen dört sultan ve Naime Sultan'ın dışında diğerleri hakkında defterde herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte Zekiye, Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanların iki varak dahi olmayan düğün ziyafetlerini içeren söz konusu kısımda –önceki düğünlere göre sınırlı sayıdaki- günlere göre davetli listesi, damatlar, damatların babaları ve onlarla ziyafete iştirak edenler, sultanların Çarşamba günü saraylarına gittikleri, damatlar sultanların sarayına giderken onlara eşlik edenlerin isimleri, damatların babalarının ziyafete iştiraki, ziyafete katılmayan Patriğin sûr-ı hümayunun sonunda yani Cumartesi günü padişah tarafından kabulü, atıye verildiği, Yıldız Sarayı civarındaki medrese, mektep ve karakollara yemek gönderilmesi gibi son derece kuru, hiçbir detay içermeyen sathi malumatlar verilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak düğünler için çıkarılan hatt-ı hümayun ve Sultanların doğum tarihlerine de yer verilmiştir (BOA, A.}.d, nr. 366 vr. 62b-63b). İşin maddi boyutuna değinilecek olursa, Sultan II. Abdülhamid dört sultanı birlikte evlendirerek hazineye büyük bir yük bindiren saray düğünlerinde bir nebze de olsa tasarruf sağlamıştır. Zaten düğün hazırlıklarında müsrif davranılmamasını tembihlemiştir. Hatta toplam 60.800 lira olan çeyiz masraflarından kızı Zekiye Sultan'ınkini kendisi karşılamış; Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanlar için gereken 45.060 lira masraf maliye hazinesinden alınmıştır (Uru, 2010: 9-10). Kırım Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilen Refia Sultan'ın çeyizinin maliyetinin 150.000 liraya ulaştığı düşünüldüğünde (Akyıldız, 2015: 78), II. Abdülhamid'in daha tasarruflu bir düğün yaptığı anlaşılır.

Yine Sultan II. Abdülhamid devrindeki bir diğer merasim ise Cemile Sultan'ın¹⁹ kızı Ayşe Hanımsultan'ın Erkân-ı harbiye Reisi Ferik Edhem Paşa'nın oğlu Hacı Beyefendi ile 29 Ocak 1891/18 C 1308 tarihinde gerçekleşen evliliği-

¹⁹ Şubat 1915 tarihinde vefat eden Sultan Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan için bkz. Uluçay, 1980: 154-156.

dir. Ayşe Hanımsultan’ın 250.001 kuruşluk mihr-i muacceli, vekili, nikâhta her iki tarafın şahitleri ve hazır bulunan son derece kısıtlı davetlilerin listesi dışın-da bir malumatın bulunmadığı söz konusu tören sadece bir sayfadan ibarettir (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 64b).

Defterdeki ikinci sûr-ı hitân ise 28 Mayıs 1891/19 Şevval 1308 tarihinde ger-çekleşen Sultan II. Abdülhamid’in oğulları Şehzade Abdülkadir, Ahmed, Burhaneddin Efendilerin sünnet düğünleridir (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 65b-67a). Bundan önce Sultan Abdülaziz devrinde oğulları Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celaleddin Efendiler ile sonradan tahta çıkan V. Murad’ın oğlu Selâhaddin Efendi’nin sünnetleri yapılmıştı. Sultan II. Abdülhamid devrinde ise üç sûr-ı hitân gerçekleştirildi. Bunlar ilki Abdülmecid, Mehmet Şevket ve Mehmed Seyfeddin, Mehmed Selim Efendilerin; ikincisi defterde kayıtlı olan Abdülkadir, Ahmed Burhaneddin Efendiler, sonuncusu ise Abdürrahim Efendi ile Mehmed Şevket Efendi’nin oğlu Cemaleddin Efendi ve Süleyman Selim Efendi’nin oğlu Abdülhalim Efendilerin sûr- hitânlarıdır (Osmanoğlu, 2008: 73). İki padişah dönemindeki diğer sûr-ı hitânlar ise incelenen defterde yoktur. Bunlardan II. Abdülhamid’in 1899 tarihinde şehzadelerine yaptırdığı sünnet düğünü, son sûr-ı hümayun olarak kabul edilmektedir (Arslan, 1999: 172). Şehzade Abdülkadir, Ahmed, Burhaneddin Efendilerin sünnet düğünleri; Şehzade Abdülaziz ve Abdülmecid’inki kadar olmasa da Sultan II. Abdülhamid devrinde yapılan ve yukarıda zikredilen diğer düğünlere nispetle biraz daha detaylı aktarılır. Dört gün süren sünnet düğünü, Yıldız Sarayı’nda icra edildi. Ayrıca çeşitli yerlerde de sekiz gün boyunca diğer çocuklarının sünnetleri yapıldı. Bunlardan 626’sı Yıldız sarayında, 1977’si Gümüşsuyu Kışlasında, 1743’ü Darüşşafaka’da, 1578’i Haydarpaşa hastanesinde, 1464’ü Beylerbeyi hastanesinde, 231’i Taşkısla-i hümayun’da, 1938’i mekteb-i tıbbiye-i şahanede olmak üzere sekiz gün zarfında toplam 9567 çocuk sünnet edildi. Şehzadeler ile Yıldız Sarayı’nda sünnet olanlara 100’er kuruş, diğer mevkilerdekilere ise 50’şer ve 25’er kuruş atıye-i seniyye verildi. Güçlü tasvirlerle olmasa da sefirlerin katıldığı ziyafet, davetlilerin Yıldız Sarayı’nın hangi kısımlarında ağırlan-dığı, atıye dağıtılanlar miktarı ve isimleri gibi malumatlar mevcuttur (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 65b-67a).

Son olarak varak 68b-70a arasında ise Sultan Abdülhamid’in kızı Naime Sul-tan²⁰ ile Mabeyn-i Hümayun Müşiri Gazi Osman Paşa’nın oğlu Mehmed Ke-maleddin Paşa’nın düğünü aktarılmıştır. Yıldız sarayında münecimbaşı ta-rafından belirtilen “*vakt-i mübârek*”te 17 Mart 1898/24 Şevval 1315 Perşembe günü vekiller ve şahitler huzurunda nikâh kıyıldı. Gelin ile damadın şahit ve

²⁰ 1876 tarihinde Dolmabahçe Sarayı’nda dünyaya gelen Naime Sultan, ikinci evliliğini 1904 senesinde İşkodralı Celaleddin Paşa ile yaptı (Uluçay, 1980: 179). Naime Sultan ve Mehmed Kemaleddin Paşa ile problemlili evlilikleri hakkında bkz. Bağce, 2008: 59-69.

vekilleri liste şeklinde kaydedilmiştir. Gün gün düğün ziyafetine davet olunan devlet ricâli listesi verilmişse de düğünün akışına dair malumat bulunmamaktadır. Bir hafta süren düğünde, adet olduğu üzere son gün Rum, Ermeni ve Katolik Patrikleri, Bulgar Eksarhı ve hahambaşı kaymakamı düğün ziyafetine iştirak ederler (BOA, A.}.d, nr. 366, vr. 68b-70a)²¹. II. Abdülhamid, Naime Sultan'ın çeyiz masraflarını da kendi hazinesinden karşılamıştır. Buna karşın, çeyizleri Naime Sultan ile birlikte hazırlanan Emine Sultan ve Cemile Sultan'ın kızı Ayşe hanımsultanları maliye nezareti tarafından ödenmiştir (Bağce, 2008: 40). Sultan II. Abdülhamid devrinin en gösterişli düğünü olduğu rivayet edilen ve uzun yıllar dillerden düşmeyen Naime Sultan'ın düğün merasiminin (Uluçay, 1992: 95; Örik, 2002: 40; Bağce, 2008: 49)²² defterdeki aktarımı, namıyla mütenasip değildir. Bu ise yüzyılın başlarından sonlarına gelindiğinde, en azından incelenen sûrnâmede değişikliğin teşrifattan ziyade yazımda gerçekleştiğini düşündürür. Bir diğer husus ise Osmanlı geleneğinde, düğün için özel olarak hazırlanan mekânlardaki değişimdir ki defterden bunu da takip etmek mümkündür. Buna göre Saliha, Mihrimah ve Atiyye Sultanların düğünleri Dolmabahçe'de, Sultan II. Mahmud'un şehzadeleri Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnetleri Sadâbâd sahrasında, Âdile Sultan'ın düğünü Üsküdar'da Haydarpaşa sahrasında, Sultan II. Abdülhamid'in kızları ile yeğenlerinin düğünü ve şehzadelerinin sünneti Yıldız Sarayı'nda yapıldı. Sultan II. Abdülhamid devriyle birlikte, düğün ziyafetlerinin mekânı da Yıldız Sarayı oldu (BOA, A.}.d, nr. 366). Siyasetten ayrı düşünülmemeyeceğini ifade ettiğimiz saray merasimlerinin Dolmabahçe'den, Yıldız'a geçişi, devrin padişahlarının iktidarları için oluşturdukları merkezle yakından ilgili olduğunu gösterir.

3. SONUÇ

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve Osmanlı Devleti'nin "*en uzun yüzyıl*"nda gerçekleştirilen sûr-ı hümayunlar, payitahtta bir müddet de olsa yaşamı değiştiren, güzelleştiren etkinliklerdi. Bunlardan bir kısmını aktaran *Defter-i Sûr-ı Hümayun*, sadece saray düğünlerini değil devrin sosyo-kültürel, ekonomik panoramasını da sunar ve buradaki canlı tasvirler, merasimlerin müşahidi gibi hissettirir. Ayrıca düğünlerde yapılan masrafların deftere kaydedilmesi, bilhassa 19. yüzyılın ilk yarısında bir saray düğününün mali portresini çıkarması ve Osmanlı Devleti'nin bu tarz merasimlere ne denli büyük bir bütçe ayırdığını da göz önüne serer. Fakat *Defter-i Sûr-ı Hümayun*'da merasimlerden

²¹ Bağce nikâh tarihini bir günlük sapma ile 18 Mart 1898 şeklinde verir (Bağce, 2008: 44). Doğrusu takvimde Perşembe gününe isabet eden 17 Mart'tır. Ayrıca Rumi olarak verilen 5 Mart 1314 tarihi de aynı tarihe denk gelir.

²² Naime Sultan'ın çeyiz listesi için bkz. Bağce, 2008: 111-115. Ayrıca düğüne katılmış Ayşe Osmanoğlu'nun izlenimleri için bkz. Osmanoğlu: 2008: 69-72.

bazısı detaylı bazısı ise daha yüzeysel bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu aslında Osmanlı geleneğinde surnâmelerin yazılış tarzında genel anlamda bir standart olmamasıyla da yakından ilgilidir. Bu teamül, özeld e incelenen defterde de tezahür etmiştir. Surnâmede bilhassa Sultan II. Mahmud’un kızlarının evlenme, oğullarının sünnet düğünlerine dair daha fazla detay verilmiştir. Yani Sultan Abdülmecid’in saltanatının ilk yıllarında kız kardeşlerine yaptığı saray düğünleri defterde geniş bir şekilde yer bulmuşken; kızlarının evlenmelerine dair herhangi bir malumat yoktur. İlaveten, Sultan Abdülmecid devrinden sonra defterde belirgin bir sadeleşme ve detay farkı vardır. Bu manada defteri Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devirleri ile Sultan II. Abdülhamid devri merasimleri şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. İkincisine tesadüf eden dönemde, defterin sonlarında aktarılan merasimler, adeta yazıp yazmaya karar verilemediği hissini uyandıran, hem yazı stili hem de içerik olarak öncekilere nazaran son derece özensiz metinlerdir. Bunlarda merasimlerin nasıl cereyan ettiği ve mahiyetiyle ilgili açıklamalar yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey, (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay, II, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2013). "Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliht Yapma Çabaları", *Deutsch-türkische Begegnungen, Festschrift für Kemal Beydilli/Alman Türk Tesadüfleri, Kemal Beydilli'ye Armağan* (Ed. Hedda Reindl-Kiel-Seyfi Kenan), Berlin:Eb-Verlag, s. 510-538.
- _____. (2015). *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alikılıç, D. (2002). "Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri", *Türkler Ansiklopedisi*, IX, Ankara, s. 875-886.
- And, M. (1994). "Sur-ı Hümayun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, s. 71-72.
- _____. (2000). *40 Gün 40 Gece, Osmanlı düğünleri, şenlikleri, geçit alayları*, İstanbul: Toprakbank.
- Arslan, M. (1999). "Osmanlı Saray Düğünleri Ve Şenlikleri Ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, IX, Ankara, s. 169-189.
- _____. (2011). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, C. 1-6 (Sekiz kitap altı ciltte), İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.
- Aydüz, S. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten*, LXX/257, s. 167-264.
- Aynur, H. (1995). *Saliha Sultan'ın Düğününü Anlatan Surnâmeler (1834)*, Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard.
- _____. (2009). "Surnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul, s. 565-567.
- Bağce, B. K. (2008). *II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT)*, nr. 986/41783.
- BOA, *Sadâret Defterleri A. }. d*, nr. 366.
- BOA, Yıldız Perakende, *Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM)*, nr. 14/47.

- Baycar, Y. A. (2006). *II. Mahmud'un Kızı Mihrimah Sultan'ın Sûr-ı Hümâyûnu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ertuğ, Z. T. (1999). "Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı Ansiklopedisi*, IX, Ankara, s. 133-142.
- Gökyay, O. Ş. (1986). "Bir Saltanat Düğünü", *Topkapı Sarayı Müzesi*, Yıllık-1, s. 21-55.
- Işık, M. (2016). *Mihrimah Sultan Osmanlı'da Siyaset ve Şenlik 1836 Sûr-ı Hümâyunu*, İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Mehmed Hafid, (1952). *Sefinetü'l-Vüzerâ*, Nşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul.
- Mehmed Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmanî*, Haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Karaca, F. (1997). *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karateke, H. T. (2017). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzylında Merasimler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul: İSİS.
- Miss Pardoe, (2004), *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Moltke, H. V. (1969). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Osmanoğlu, A. (2008). *Babam Sultan Abdülhamid*, (2. Bs.). İstanbul: Selis Kitaplar.
- Örik, N. S. (2002). *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Saz, L. (2000). *Anılar 19. Yüzyılda Saray Haremi*, (2. Bs.). Çev. Şen Sahir Silan, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Sunay, S. (2013). "Tanzimat'ın İlk Saray Düğünü: Sultan II. Mahmud'un Kızı Atiyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa ile Evlenmesi", *Belleten*, LXXVII/278, s. 119-150.
- _____. (2015). *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

- _____. (2016). “Mehmed Ali Paşa, Damad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek 2, İstanbul, s. 216-218.
- Ubicini, J. H. A. (1977). *1855'te Türkiye I*, Çev. Ayda Düz, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Uluçay, Ç. (1958). “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, Sayı. IV, s. 139-148.
- _____. (1980). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____. (1992). *Harem II*, (3. Bs.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uru, C. (2010). *Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, (3. Bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.